Кір БУЛИЧОВ

КОРОНА ПРОФЕСОРА КОЗАРІНА

Коли я зійшов з електрички, вже стемніло. Йшов дрібний нескінченний дощик. Тому здавалося, що вже настала осінь, хоча до осені було ще далеко. А може, мені хотілося, щоб швидше настала осінь, і тоді я зможу забути про вечірню електричку, цю платформу і дорогу через ліс. Зазвичай все відбувається автоматично. Ти сідаєш у перший вагон метро, тому що від нього ближче до виходу, береш квиток у крайній касі, щоб заощадити двадцять кроків до поїзда, поспішаєш до третього від кінця вагона, тому що він зупиняється біля сходів, від яких починається асфальтова доріжка. Ти сходиш з доріжки біля подвійної сосни, тому що якщо пройти навпростець, через березовий гай, то виграєш ще сто двадцять кроків — все за місяць виміряно. Довжина дороги залежить від того, наскільки у тебе сьогодні важка сумка.

Йшов дощик, і, коли електричка відійшла і стало тихо, я почув, як краплі стукають по листю. Було порожньо, немов потяг відвіз останніх людей і я залишився тут цілком сам. Я спустився сходами на асфальтову доріжку і звично обійшов калюжу. Я чув свої кроки і думав, що ці кроки старші за мене. Напевно, я втомився, і життя у мене виходило не таким, як хотілося.

Я повертався так пізно, тому що заїжджав до Валиної тітки за лампою синього кольору для Коськи, лише в четвертій за рахунком аптеці відшукав шипшиновий сироп, мав купити три пляшки лимонаду для Раїси Павлівни, не кажучи вже про ковбасу, сир і всілякі продукти — там двісті грамів, там триста, — ось і набралася сумка кілограмів на десять, і кортить поставити її під сосну і забути.

Я зійшов з асфальтової доріжки і пішов напростець стежиною через березовий гай. Стежина була слизькою, доводилося вгадувати її в темряві, щоб не спіткнутися об корінь.

Я б згоден бігати після роботи по магазинах і потім майже годину трястися в електричці, якби в цьому був сенс, але сенсу не було, як не було сенсу багато в чому з того, що я робив. Я іноді думав про те, який відносний час. Ми одружені півтора року. І Косьці вже скоро сім місяців, він дещо тямить. І ось ці півтора року, з одного боку, почалися лише вчора, і я все пам'ятаю, що було тоді, а з іншого боку, це щонайдовші півтора року в моєму житті. Одне життя було раніше, друге я прожив тепер. І воно закінчується, тому що, очевидно, вмирає людина не один раз, і, щоб жити далі і залишатися людиною, потрібно не тягнути, не зволікати, а відрізати раз і назавжди. І почати спочатку.

Я посковзнувся все-таки, мало не впав і ледве врятував лампу синього світла. Правий черевик промок; я збирався забігти в майстерню, але, звичайно, не вистачило часу. Я увійшов до селища, тут горіли ліхтарі, і можна було йти швидше. Біля паркана металася біла дворняга і захлиналася від ненависті до мене. Це, принаймні, якесь почуття. Нема гіршого, коли почуття зникають і тебе просто перестають помічати. Ні, все в межах норми, видимість зберігається, тебе годують, пришивають тобі ґудзики і навіть питають, чи не забув ти зайти в майстерню і полагодити правий черевик. Так недовго і застудитися. Подальший хід думок досить елементарний.

Якщо я застуджуся, то нікому буде тягати з Москви сумки.

Дача Козаріна друга зліва, і за кущами бузку видно світло на терасі. Раїса Павлівна сидить там і трудиться над комірною книгою, в якій записані всі її витрати і прибутки. У житті не бачив людини, яка б так серйозно ставилася до копійок. І мене спочатку вразило, що Валентина, така безтурботна і весела раніше, знайшла з нею спільну мову. Може, скоро теж заведе комірну книгу і розлініює її по днях і годинах?

Ми зняли цю дачу, тому що її знайшла Валина тітка. Дача була старою, скрипучою і сивою знадвору. Раніше там жив професор Козарін, але він років три як помер, і дача дісталася його племінниці Раїсі, тому що у професора не було інших родичів. Всі речі належали колись професорові, Раїса закинула їх у комірчину, немов хотіла викреслити його не лише з життя, але з пам'яті теж. Не знаю, чи був у неї коли-небудь чоловік, але дітей не було точно. Коську вона не любила, він її дратував, і, коли б не ця дружба з Валентиною, нам би з Коською не минути лиха. Дача була невелика: дві кімнати і тераса. Не рахуючи кухні і комірчини. Раїса рада була б здати все, але кімнату довелося залишити собі — вона розвела город, а за ним треба пильнувати. Ми як мешканці Раїсу не дуже влаштовували, але у неї не було вибору — дача далеко від станції і від Москви, ні магазинів, ні іншої цивілізації поблизу немає, а Раїса заломила за неї ціну, мов за палац у Ніцці, і в результаті, як розбірлива наречена, залишилася ні з чим. Довелося погоджуватися на нас.

Я перегнувся через хвіртку, відкинув клямку і пройшов по слизькій доріжці до будинку, нагинаючись, щоб не зачепити бузкових кущів і не отримати холодного душу за комір. Раїса сиділа за столом, щоправда, не з комірною книгою, а з фармацевтичним довідником, улюбленим її читвом. У відповідь на моє "здрастуйте" вона сказала лише:

— Знову загуляв?

Мені кортіло метнути в неї три пляшки лимонаду, як гранати, але я поставив пляшки в ряд перед нею, і вона неуважно сказала:

— А, так, спасибі.

Так королева англійська, певно, казала лакеєві, який приніс морозиво. Тут увійшла Валентина і зобразила радість з приводу мого приїзду:

— А я вже хвилювалася.

Напевно, вона могла відшукати якесь інше вітання, і все скінчилося б миром, але я-бо знав, що вона не хвилювалася, а блаженно в'язала або дрімала в теплій кімнаті, поки я пхався сюди, і думала про те, що ось закінчиться літо і її тюремне ув'язнення на дачі, і вона нарешті зустріне свого принца. А може, навіть про це не думала. Вона живе в спокійному, рослинному стані і виходить з нього лише під впливом неприязні до мене.

— Гуляв я. — Мені було цікаво стежити за її реакцією. — Випили з Семеновим, потім хокей дивилися.

Валентина скептично посміхнулася і облила мене хвилею поблажливого презирства. Очі у неї були не нафарбовані, і тому погляд залишався холодним. А я стояв і вчився ненавидіти ці тонкі пальці, що лежали байдуже на столі, і пасмо волосся над маленьким вухом. Це важка школа — значно легше ненавидіти самого себе.

— Ти втомився, любий, — сказала Валентина. — Настоявся в чергах?

— Та кажу ж, що пив з Семеновим!

Як мені хотілося знетямити її, щоб втратила контроль, щоб вирвалося назовні її справжнє, злобне і байдуже нутро!

— Дивовижно, — проскрипіла Раїса, — хлопець з хорошої сім'ї...

— Яке вам діло до моєї сім'ї!

І я відразу уявив собі, як вони хихикають з Валентиною, коли моя дружина розповідає їй, як мій батько намагався заборонити мені одружуватися з Валентиною. Він сказав тоді: "Ти ні копійки не заробив за своє життя і хочеш тепер, щоб я годував і тебе, і твою жінку?" Потім,

дивлячись у минуле, я зрозумів, що розрахунок Валентини був на нашу квартиру, на батьківську зарплату і влаштоване життя. Адже коли батько сказав усе це, вона швиденько відступила. Вона уміло замаскувала свої думки турботою про мій інститут: "Тобі треба вчитися, твої ідеї кинути інститут, піти з другого курсу, працювати і винаймати кімнату не витримають випробування. Нам буде важко". Вона чудово зіграла свою роль. Їй було нічого втрачати, хіба лише ліжко в гуртожитку. З її зовнішніми даними вона могла вибрати квартиру кращу від нашої. І охочі були, я-бо знаю.

Перші три-чотири місяці здавалося, що стінок між нами не існує. Валентина працювала, я працював, кімнату ми знайшли, і на вечірній я перейшов без скрипу. Але тут в перспективі замаячив Коська, а коли Валентина пішла з роботи і Коська матеріалізувався, стало і справді нелегко. Їй теж. Вона ще якось розраховувала на моє примирення з батьком, заради мого блага, як вона пояснювала, щоб не платити за кімнату і не чекати, що господині набриднуть нічні сцени, які умів влаштовувати Коська, і вона попросить нас покинути приміщення. Але я був упертий. Я тоді почав здогадуватися про її гру, вірніше, її програш, але все на щось сподівався.

— Мені немає ніякого діла до вашої сім'ї, — стиснула губи Раїса. — Я маю на увазі ту сім'ю.

Іншими словами, до моєї — цієї — сім'ї їй діло є. Хороший стандартний союз двох гієн проти одного зайця.

— Як Коська? — запитав я, щоб не заводитися.

— Спить, — сказала Валентина і стиснула губи, точнісінько як Раїса.

Валентина легко піддається впливам.

Раїса підвелася, зібрала пляшки і, притиснувши їх до живота книгою, поповзла до себе. Взагалі-то терасу вона нам здала і отримала за це гроші, але вважала за краще проводити час на ній.

Я зазирнув у кімнату до Коськи. Син спав, і я поправив на ньому ковдру. Коська ні на кого не схожий, і тому ті, хто хоче зробити мені приємне, запевняють, що він моя копія, а Валентинині тітки і подруги повторюють на всі лади: "Валечко, яка схожість! Твій носик, твій ротик! Твої вушка!"

Дитині, кажуть, погано рости без батька. Добре б Валентина погодилася, коли ми розлучимося, залишити Коську зі мною. Я знав, що мати погодиться отримати мене назад із сином. Вона його любить. Вона з тих, хто вважає Коську моєю копією. Та й Валентині він не потрібний — сумне свідчення життєвого прорахунку. Коли вона нарешті відшукає своє щастя, у неї будуть інші діти. Мені ж більше нічого не треба. Я спіймав себе на тому, що думаю про розлучення як про щось вирішене.

— У тебе черевик промок? — із глумом запитала Валентина, входячи за мною. — Адже ти до шевця не встиг?

— Угу, — сказав я, щоб не вплутуватися в розмову.

Я був увесь розжарений усередині, нерви плавилися. Зараз вона знайде спосіб якнайболючіше дорікнути мені в бідності.

Вона знайшла.

— Знаєш, Колю, — сказала вона лицемірно. — Мабуть, я обійдуся без плаща. Мій старий ще в нормі. А черевики тобі потрібніші.

Я спіймав її погляд. Очі були холодними, глумливими. Слова ринули мені в горло і застрягли клубком. Я закашлявся і кинувся до дверей. Валентина не побігла за мною, і я виразно уявив, як вона стоїть,

доторкнувшись пальцем до гострого підборіддя, і загадково посміхається. Удар був завданий нижче пояса, заборонений удар.

Була вже одинадцята година, і, хоч назавтра намічалася субота, коли можна поніжитися, я вирішив лягти раніше. Втомився. Лягти я можу на терасі, як завжди, все одно Валентина в кімнаті з Коською, на випадок переповити його, коли прокинеться. Але треба було йти в кімнату за білизною і подушкою. А цього робити я не хотів. Міг зірватися. Тому я дістав "Корозію металів" — захопливе читво в такому настрої — і взявся за книгу. Валентина незабаром зазирнула в шпарку і запитала пошепки (Коська щось вовтузився уві сні), чи буду я пити чай. Я на неї зашипів, і вона сховалася. Я зрозумів: Валентина щось задумала, інакше давно опинилася б на терасі і муркнула б зо два рази, щоб привести мене в сумирний стан. Поки, до осені, я їй потрібний. Тягати сумки і догоджати по господарству.

Скоро дванадцята. Заскрипіло в дальній кімнаті ліжко Раїси, господиня укладалася, їй рано вставати — курей годувати. У мене злипалися очі. Ані рядка я не запам'ятав з "Корозії". У мене в душі корозія, це я розумів. І розумів ще, що в двадцять один рік можна почати життя знову. Валентина теж не лягала. Вона планувала нові приниження для мене, чекала, коли я не витримаю і прийду за подушкою. Ні вже, не дочекаєшся. Я подивився на свою долоню — вона була в крові. Значить, убив комара і сам цього не помітив. Дощик стукав по даху, і йому вторив рівний шум цівки води, що зливалася з ринви в бочку біля тераси. Мені навіть нічим було накритися — піджак, ще не висохлий, висів десь на кухні над плитою. Узяти скатертину зі столу, чи що? А чом би й ні? Можу ж я зробити вранці задоволення Раїсі, коли вона поткнеться на терасу і побачить, як я використовував ринковий витвір мистецтва з чотирма вискаленими тигровими мордами по кутах. Я поставив порожню тарілку та інший посуд на підлогу і щойно узявся за кут скатертини, як Валентина підійшла до дверей — мені чутний кожен її крок, особливо вночі. Я встиг розкрити книгу.

— Колю, — сказала вона тихо, — ти зайнятий?

— Я працюю, — відрізав я. — Спи.

Вочевидь, я потім задрімав за столом, тому що прокинувся раптом від того, що дощ закінчився. І було дуже тихо, лише шелестіли кроки Валентини за дверима. "Як вона ненавидить мене!" — подумав я майже спокійно. Великий нічний метелик бився об скло веранди. Я безшумно зробив крок до канапи і, не загасивши світла, відразу заснув.

Прокинувся я досить рано, хоча Раїса вже розмовляла зі своїми дорогоцінними курми під самою верандою. Був сонячний і вітряний ранок, скрипіли стовбури сосен, і в кутку веранди дзижчали оси. Я не відразу втямив, чому я сплю ось так, немов на вокзалі. Перші декілька секунд у мене був чудовий настрій, але тут квантами почали повертатися думки і слова вчорашнього вечора, і я скинув ноги з канапи — мені не хотілося, щоб хто-небудь побачив мене. У кімнаті було тихо, я зазирнув туди. Сім'я спала. Тільки Коська робив це безтурботно, а Валентина — скулившись і заховавши голову під ковдру, — навіть уві сні вона уникала мого погляду.

Я узяв рушник та зубну щітку і спустився в сад, до умивальника, що висів на стовбурі сосни. Поки я мився, Раїса нечутно підкралася з-за спини і прошелестіла:

— Солодко спите, голубки, без молока залишитеся.

Вона не вітається, і я не буду. Але в її єхидній фразі був здоровий глузд. Через два будинки жила бабця Ксенія, у якої ми брали молоко. Я, не кажучи й слова, підхопив з тераси бідон і пішов до хвіртки. Я йшов і дивувався з себе: я був спокійний. І не міг відразу зрозуміти причини свого спокою. І лише коли повертався назад, зрозумів, в чому справа: виявляється, поки я спав, ухвалив рішення. Неначе вирішив уві сні задачу, яку не міг вирішити декілька днів підряд. Сьогодні я побалакаю з Валентиною. І скажу їй усе. Так можна відкладати розмову на роки. Є

сім'ї, в яких хтось також відкладає таку розмову. Рік відкладає, два, п'ять, а там уже пізно.

Валентина вже схопилася. Вона дзвеніла посудом на кухні і, почувши, як я піднімаюся сходами на веранду, крикнула звідти:

— Молодець, що про молоко здогадався!

Розшифрувати ці слова було заввиграшки. Значить, Раїса повідомила, що без її нагадування я залишив би дитину без молока.

Спочатку я хотів сказати про розлучення просто за сніданком і навіть придумував перші слова, але злякався, що Валентина прийме мої слова з повною байдужістю — це вона вміє — і скаже лише: "Будь ласка". Мені хотілося, щоб вона відчула те, що відчуваю я, хоча б п'ять відсотків від цього. І я намагався тримати себе за сніданком в нормі, і, коли Валентина розповідала мені, як Коська вчора відкрутив песику голову, я слухняно посміхався.

— Ти наївся? — запитала Валентина, допиваючи каву.

— Звісно, — відповів я і потягнувся за "Корозією металів".

Вона натякала на те, що я з'їдаю більше, ніж заробляю. Крім того, у будь-яку мить вона могла запитати, чи добре я провів ніч. "Корозія металів" потрібна була мені як ширма. Мені треба було зміркувати, коли почати розмову.

— Колю, — сказала Валентина, — у мене до тебе є серйозна справа. Лише не ображайся.

У мене обірвалося і впало серце. Я ніяк не припускав, що Валентина випередить мене. Невже вона знайшла собі нового принца? Може, за

допомогою Раїси Павлівни, послужливої старшої подруги? Чому я сам не заговорив до сніданку!

— Так, — сказав я байдуже.

Мені здавалося, що у мене ворушиться волосся — так металися в голові думки.

— Я обіцяла Раїсі Павлівні, — сказала Валентина, — зробити одну річ. Ми їй багато чим зобов'язані... ну, загалом, ти розумієш...

Я нічого не розумів. Я зіщулився, мов собака перед ударом, але до чого тут Раїса?

— Ти знаєш, що їй важко нагинатися, а вона хоче здати комірчину. Якщо пробити в ній вікно, вона стане непоганою кімнатою.

— Ну і нехай здає, — відказав я автоматично. Це була якась чергова змова, але, поки я не розкушу її, краще не чинити опору. — Вона скоро і горище здасть. І порожню собачу будку.

— Раїса просила витягнути з комірчини старі професорські журнали і папери, потім там дві скрині і ще якийсь мотлох. Вона мені показувала.

Я міг би сказати, що повинен займатися. Я міг би навіть сказати, що маю право хоча б день на тиждень відпочити. Але я розгубився. Адже я готувався до іншої розмови.

— Як хочеш, — сказав я.

— Ну от і чудово.

У комірчині пахло котячим послідом. У маленьке віконце під стелею пробивався промінь сонця, і в ньому поважно плавали порошинки. Папери були зв'язані стосами, журнали купами підносилися в кутах і на ящиках.

Позаду постала Раїса і сказала, хоча ніхто не просив її:

— Все цінне я до інституту віддала. Приїжджали з інституту. Я віддала безоплатно.

Їй сподобалося останнє слово, і вона повторила:

— Безоплатно.

— За деякі книги в букіністичному вам непогано б заплатили, — сказав я.

Вона не уловила іронії і відразу погодилася, немов сама про це шкодувала:

— Тут була маса книг, і деякі з них старі, цінні. У професора була дивовижна бібліотека.

Валентина вдягла пластиковий фартух і косинку. Вона увійшла до комірчини першою, і промінь світла запалив її волосся. Ну чому у нас не вийшло? Чому хтось інший повинен милуватися її волоссям?

— Папір і журнали складайте у кухні, — нагадала Раїса.

Валентина не відповіла. Вочевидь, була інформована про це заздалегідь.

— Я вже домовилася з лахмітником. Він приїде за макулатурою на вантажівці, — повідомила Раїса.

Вони і не сумнівалися, що я витрачу суботу на чорну працю. Моя згода була порожньою формальністю.

Валентина нахилилася і передала мені першу пачку журналів. Я відніс їх у сад і поклав на землю. Журнали були німецькі, здається, "Біофізичний збірник" десятирічної давності. Я подумав, як швидко людина зникає з життя. Як швидко все забувається. Ці журнали стояли на полицях поряд з книгами, і людина на прізвище Козарін, якої я ніколи в житті не бачив навіть на фотографії, підходила до цих полиць, і вміст цих журналів був віддрукований у неї в мозку. Я відкрив один з журналів навмання і побачив, що на полях розставлені знаки окликів і деякі рядки підкреслені. Існував стійкий зворотний зв'язок між життям Козаріна і життям цих статей. І напевно, ці журнали і ще більші стоси паперу, списані самим Козаріним, втратили вихід до людей, щойно не стало самого професора. Ось зараз приїде лахмітник і забере їх, щоб потім їх перемололи і надрукували на чистому папері нові журнали, кожен з яких приліпиться до якоїсь людини, зростеться з нею і, найпевніше, помре з нею. Три роки тому на цій дачі існував замкнутий світ, зведений Козаріним за багато років. Тепер ми з Валентиною дочищали його залишки, щоб новий, Раїсин, безликий і маленький світець повністю запанував тут. І я подумав, що обов'язково, коли буду в Ленінці, зазирну в каталог: що ж написав, що придумав сам Козарін, чи є ниточка, яку ми обриваємо тут і яка обов'язково повинна тягнутися в інші місця і в інший час?..

— Колю, — покликала Валентина і повернула мене на землю, де від мене, напевно, не залишиться жодної ниточки. — Ти куди пропав?

Раїса корпалася на кухні, я гадаю, щоб позирати, чи не вкраду я по дорозі кілограм-другий макулатури. Я запитав її, проходячи:

— А Козарін хто був за фахом?

— Професор, — відказала вона простодушно.

— Професори різні бувають. Хіміки, фізики, історики.

— Ну, значить, фізик, — сказала Раїса, і я їй не повірив.

Просто слово "фізик" звучало для неї поважніше.

Валентина вже витягнула з комірчини декілька пачок, і мені залишалося лише проносити через кухню, і я краєм ока поглядав на Раїсу, і мені здавалося, що вона ворушить губами, підраховує кількість пачок, щоб потім занести нікому не потрібну цифру до комірної книги.

Так ми і працювали близько години. Раз мені довелося відірватися і збігати до Коськи, але взагалі-то він поводився того ранку дуже шляхетно, ніби передчував настання рішучого моменту і намагався бути на висоті.

Валентина вимела пилюку, і ми взялися за скрині. Звісно, Раїса вже пройшлася крізь них частим гребінцем, а потім безладно звалювала туди все, що для неї не являло комерційного чи господарського інтересу. У скринях лежали покотом старі, діряві черевики, биті чашки, ганчір'я, книги без початку і кінця, але головне — маса обривків проводів, дроту, гайок, шурупів, коробочок з діодами, уламків друкованих схем і, що зовсім вже дивно, два ретельно зроблених макети людського мозку, покреслених і навіть проткнутих подекуди шпильками.

— У професора було хобі, — сказав я. — Яке, невідомо.

Раїса, яка все чула, негайно відгукнулася з кухні:

— Ви не уявляєте, в якому я застала все стані. Дача була абсолютно не пристосована для житла. Банки, склянки і дротинки. Ще було багато цілих приладів, але ці, з інституту, з собою відвезли. Цілу машину.

"Тоді ти боялася, була не впевнена у своїх правах. Ще б пак, ціла дача у спадок. Тепер би так просто не віддала". Але вголос я висловлювати свою думку не став.

Ми витягали мотлох на вулицю, поки скрині не стали достатньо легкими, потім протягнули їх через кухню. Надворі вже підносилася гора макулатури, і вигляд у неї був жалюгідний — в комірчині це не так відчувалося. Потім я виволік з комірчини останні мішки і коробки, Валентина узяла мокру ганчірку, щоб стерти пил, а я затримався в саду, тому що раптом захотілося поміркувати про тлінність людського існування. Але нічого з цього не вийшло, роздуми на замовлення у мене не виходять. Натомість я пригадав про те, що підходить вирішальна мить, а я майже забув про неї, тому що не хотів про неї пам'ятати, і за цю годину або дві, поки ми чистили авгієву комірчину, Валентина умудрилася жодного разу не нагадати мені про сумну дійсність.

Я витягнув з купи непотребу товстий обруч з виступами, немов зубцями корони, і подумав, що раніше, знайшовши таку штуку, я обов'язково придумав би що-небудь веселе і коронував би Валентину, мов царицю Тамару. Тепер вона таких жартів не розуміє. Ну що ж, можна коронуватися самому — цар дурнів і простаків!

Я повернувся на терасу, туди, де доведеться починати розмову. І напевно, тими самими словами, що почала недавно Валя: "У мене до тебе є серйозна справа". Ненавиджу такі розмови. До доброго вони не ведуть. Але я й не сподівався на добре. Зараз увійде Валентина.

Я злякався, що вона увійде, і тут-таки з'явилася рятівна думка — слід умитися. Я кинув обруч на канапу і довго полоскався під тонкою цівкою із зеленого умивальника на сосні. Відтак я побачив, що до

умивальника поспішає Валентина з рушником у руці, і повернувся на терасу. "Ну, — сказав я собі, — пора. Все сталося саме тому, що ти надто довго був ганчіркою. Досить".

Я почув, як скриплять сходинки під ногами Валентини. Мені нікуди було подіти руки. Я узяв обруч. Валентина підійшла ближче, і я відсунувся на крок.

— Що це у тебе? — запитала вона.

"А що, як Раїса почує? — подумав я. — не можна ж говорити при Раїсі". Це був чудовий привід, щоб потягнути з розмовою, але, як на зло, Раїса промайнула перед терасою і попрямувала до хвіртки. Вона напевно поспішала поквапити лахмітника. Відступати було нікуди.

— Що це? — повторила Валентина.

— Корона цариці Тамари, — сказав я. — Або царя Соломона. Все одно.

І я одяг обруч на себе, а мій язик уже почав вимовляти підготовані й ретельно відрепетирувані за ранок слова:

— Валю, у мене є до тебе серйозна справа...

І цю мить я замовк. Я не чув, що відповіла Валентина, тому що мене не стало. Це було дивне миттєве відчуття зникнення. У мене збереглися відчуття, в мені були образи і думки, але це все не мало до мене жодного стосунку. Описати це неможливо, і я присягаюся, що нічого подібного не відчував ніхто з людей. За винятком, певно, Козаріна.

Я аналізував ці свої незвичайні відчуття потім. У мозку людини мільярди нервових клітин, у кожної свої справи і свої завдання. І напевно, серед них є скількись таких, що нічого не роблять, але чекають

свого моменту, в який мозку доводиться стикатися з настільки новими відчуттями, що звичайним робочим клітинам з цим не впоратися. І вони, мов детективи, кидаються на виручку, хапаючи і відкидаючи різні можливості, перебираючи варіанти, поки не знайдуть той єдиний, вірний вихід, який можна повідомити решті клітин. Якщо не так, то чому ж після перших митей паніки мій мозок дізнався, що зі мною трапилося?

Я побачив, дізнався, почув — називайте як хочете, — що коїться в голові у Валентини. Якщо ви думаєте, що я прочитав її думки, це буде невірно. Думок я не читав. Просто я опинився всередині Валі, і те, що в описі займає чимало рядків, стало моїм надбанням миттєво...

Був страх, тому що Микола, який з вечора нервував, місця собі не знаходив, нарешті зважився на щось жахливе, що потім уже не виправиш. І його слова про серйозну розмову, і те, як тремтять його руки, коли він натягує на себе цей обруч... Він скаже, він обов'язково повинен сказати, що так більше жити не можна, що він піде. І він, звичайно, по-своєму має рацію, тому що із самого початку було зрозуміло, що він буде нещасливий. Адже він, мов хлопчисько, не може дивитися в майбутнє. І тоді не зміг, вірніше, не захотів. Коли трапилася та розмова з батьком і зрозуміло стало, що батьки не схвалюють, ось тоді потрібно було піти від нього, виїхати, завербуватися кудись на будівництво. І не було б труднощів, таких страшних труднощів для Колі. Як лише він тягнув усі ці місяці! Адже ще і вчився — схуд і пошарпався. Як вона посміла навісити на шию коханій людині такий вантаж — себе і Коську. Ой, якби він трохи ще почекав, адже восени Коську влаштували б у ясла на п'ятиденку і вона пішла б працювати. Але пізно. Тому що Колине кохання померло, та й не зараз померло, а ще навесні або взимку. Ось руки, звичайні руки, навіть не дуже сильні, а можна дивитися годинами на них, знати на долоні кожну зморщечку і мріяти про те, щоб нагнутися до них і покласти голову. І не можна, тому що вона така винна перед ним: не вистачило сили відмовитися від щастя. А все життя тоді складалося з маленьких і великих чудес. Було дивом йти з ним у кіно і знати, що в буфеті він купить іриски "Забаву" і даватиме їй по штучці, і кожного разу його рука затримуватиметься на її долоні.

Було дивом бігти в сусідню кімнату гуртожитку і за великі послуги в майбутньому випрошувати чорне плаття у Свєтки, тому що Коля купив квитки на французького співака, і потім сидіти в черзі у перукарні і дивитися на годинник, а часу залишається всього нічого і можна запізнитися, хоча Коля нічого не скаже. І було головне диво, про яке навіть не можна розповісти нікому в гуртожитку, інакше воно розтане. Ну чому вона не зуміла вчасно врятувати Колю від себе самої? Адже він гордий, він не відмовився б сам від свого слова. А вона жінка. А жінка завжди старша від чоловіка, якщо і чоловікові й жінці немає двадцяти років. Його старі не злюбили її. Якби вона була інша — студентка, москвичка, може, все було б інакше. Йому і потрібна інша. Як безглуздо згадувати тепер, що вона намагалася сподобатися батькові і мила вікна, коли її не просили про це, і все було невлад і лише дратувало! І вона бачила, що дратує, але нічого не могла з собою поробити... А потім у Колі пропало все. Висохло, мов струмок у посуху. Залишився борг. Коля сумлінний. Йому б давно піти. Він буде Косьці допомагати, він добрий. Як вона втомилася за це літо! Не лише фізично, це не головне. Втомилася тримати себе завжди в руках, не зриватися, не напрошуватися на любов, яку не можуть дати. Як він образився вчора, коли вона сказала, що треба купити черевики, а плащ почекає! Не слід було так казати, але вирвалося. Їй і справді не потрібен плащ, коли є старий. Коля має бути добре, гарно вдягнений. Адже він буває в гостях, у друзів, заходить до своїх батьків. І ніхто не повинен знати, що йому важко з грошима, що дача зжерла все на два місяці наперед. Гаразд ще, вдалося умовити тітку, щоб Коля не дізнався, скільки вона коштує насправді. А сто забраклих карбованців вона нашкребла. Коля поки не помітив, що вона продала чоботи і зелену кофту. Це дурниці. Їй нема перед ким красуватися. Ще дуже страшно завжди, що Коля може подумати, ніби вона йому докоряє за малий заробіток. Він так може подумати з гордості. Ну то й що, якщо у нього немає ще фаху? Адже скоро вона піде працювати, а там і інститут він закінчить, це все такі дурниці, хоча пізно про це думати. Він так багато працює і займається. Адже вона знає, що ні з ким він не п'є і майже всіх друзів розгубив. І вчора сидів займався до опівночі. А у неї так зуб болів, хоч помри, а аспірин на терасі. Вона поткнулася було туди, та злякалася завадити.

Він був роздратований, втомлений, краще потерпіти. Напевно, раніше вона б так не подумала — дурниці які: увійди і візьми пігулку, але вже давно вона неначе висить над прірвою, і слабнуть руки, а внизу річка. Зуб болів, вона ходила по кімнаті навшпиньки, на Костика дивилася, на маленького Колю, і все їй хотілося, щоб Коля увійшов і поклав їй руки на плечі. Хоча вона знала, що не увійде. Вона намагалася в'язати. Вона ненавиділа це в'язання, але треба ж якось заробляти, допомагати Колі. Раїса влаштувала своїй знайомій сукню. Раїса така корислива, що напевно з двадцяти карбованців за в'язання п'ятірку собі за труди привласнила. Але з нею все просто. Вона погана людина, але хорошою не прикидається. З нею навпростець можна. Коли просила комірчину розібрати, довелося їй прямо сказати, що не в подарунок. Домовилися, що можна буде полуницею і іншими ягодами з її городу безкоштовно користуватися. Для Костика, певна річ. І дуже ніяково було йти до Колі. Вона під ранок вставала, поцілувала його в щоку, а він уві сні спохмурнів. Він увесь вже проти неї настроєний, все тіло його обурюється. І про це вона теж прагнула трохи менше думати, тому що до останньої миті, поки Коля не сказав про серйозну розмову, вона сподівалася дотягнути до осені, неначе це рятівний рубіж, беріг, до якого треба допливти. Адже сама розуміла, що себе одурює. Черепки як не складай, чашка не вийде. А коли він у комірчині трудився, їй здалося, що його неприязнь до неї минула на якийсь час. І їй навіть співати захотілося. І знову себе одурювала. Може, узяти Костика і виїхати з ним, а потім надіслати листа: "Я тебе, любий, завжди любити буду, але не хочу бути тягарем". Бо не пропаде ж вона. А зараз уже пізно. Він сам її вижене. І матиме слушність. Бідний мій Колька, хлопчисько мій упертий. Що з ним?..

Я потім зрозумів, що все це продовжувалося мить, ну, від сили дві-три секунди, тому що Валя помітила, що я заточуюся, що я відключився, і кинулася до мене, а я впав, і обруч скотився на канапу.

Я отямився відразу ж, і очі Валентини були близько, вона так налякалася, що сказати вголос нічого не могла. У неї тремтіли губи. Це літературний вираз, і я раніше ніколи не бачив, щоб у людей насправді

тремтіли губи. Голова у мене паморочилася, але я все-таки сів на підлозі, потім встав, спираючись об її руку. У неї тонка і сильна рука. І я тримав її за пальці і думав, що її пальці шорсткі від постійного прання.

— Нічого особливого, — сказав я. — Вже минуло. Слово честі.

— Ти перевтомився, посидь, будь ласка.

Від страху за мене вона втратила здатність володіти собою, вона ладна була залитися сльозами і притиснутися до мене. І хоча я не знав уже її думок і ніколи в житті не одягну більше цей обруч (завтра ж відвезу його до інституту), я продовжую читати їх. І я злякався, що вона заплаче, що вона зламається так от, відразу, а до цього припускатися не можна — на найближчі п'ятдесят років у мене чітке завдання: жодного разу не припуститися, щоб ця дурна дитина заревла. Нехай ревуть інші. І тоді мені спала на думку шкідна думка, це зі мною буває, якщо мені добре і в мене чудовий настрій. Я сказав, не відпускаючи її пальців:

— То я кажу, що в мене до тебе серйозна розмова.

Пальці, які жорсткими подушечками обережно торкалися до моєї долоні, відразу ослабли, стали млявими.

— Так, — сказала вона дитячим голосом.

— В четвер твоя тітка приїде?

Я роздивлявся Валентину, ніби тільки вчора з нею познайомився. Вона не посміла звести очей.

— Обіцяла.

— Давай умовимо її залишитися ночувати. А я візьму квитки на концерт. Або в кіно. Ми тисячу років ніде з тобою не були.

— Краще в кіно, — сказала вона, перш ніж встигла усвідомити, що я сказав.

А потім раптом кинулася до мене, відчайдушно вчепилася в рукави сорочки, притиснула ніс до моїх грудей, немов хотіла сховатися в мені, і заревіла в три струмки.

Я гладив її плечі, волосся і бурмотів досить незв'язно:

— Ну що ти, ну перестань... Зараз Раїса прийде... Не треба...

© БУЛЫЧЕВ К. Люди как люди. — М.: Молодая гвардия, 1975. — 288 с. — (Б-ка советской фантастики).

© ГЕНИК Віталій, переклад з російської, 2008.